

Салих СЕЛИМОВИЋ, професор

Кладница - Сјеница

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ И ПРОСВЕТА У СЈЕНИЧКОМ КРАЈУ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВЕКА

У другој половини 19. века сјенички крај, који је обухватао највећи део Сјеничко-пештерске висоравни, налазио се у оквиру Новопазарског санцака. Из тог санцака је турска влада издвојила 1880. године казе Пљевља и Пријепоље и мудурлук Прибој и од њих је формиран Пљеваљски санцак који ће постојати до 1912. године. У тим градовима биле су од 1879. године стациониране аустроугарске трупе. Порта је издвојила и казе Беране, Рожаје и Плав и Гусиње и припојила их суседним санцацима. Тог тако скраћеног Новопазарског санцака било је седиште у Сјеници, а не у Новом Пазару. То је био један турбулентан период испуњен нередима, бунама, устанцима, а касније и комитовањем. У време одржавања Берлинског конгреса 1878. године овај простор је постао и отворени полигон на којем су се сукобљавали интереси великих европских сила.

Свакако је све то битно утицало на свеопште културно-просветне прилике. Зато правих школа и световног образовања скоро да и није било до почетка друге половине 19. века. Код српског хришћанског становништва школовање малог броја мушке деце

обављало се у манастирима и црквама. То су биле тзв. манастирске школе у којима се спремало углавном за позив свештеника. Највише је писмених људи било међу калуђерима и поповима, јер је нешто књига и било у манастирима и црквама. Чак је и сеоских попова било неписмених. По већим насељима повремено мањи број деце су повремено учили елементарној писмености и путујући калуђери.

Код Турака, уствари наших домаћих муслимана, у нашим градовима су постојали мектеби, колоквијално називани мејтефи, у којима је било само верско образовање.¹ У већим селима уз џамије постојали су такође мектеби у којима су често полуписмене хоџе училе децу основама исламске вере. У џамијама и верским школама постојале су и скромне библиотеке. У нешто већа села повремено су долазиле, углавном за време Рамазана и у зимском периоду тзв. сејјар хоџе, путујуће хоџе или софте, тј. ученици медреса који су такође подучавали децу основама исламске вере. Уџбеници су били на арапском и турском језику па се и учило на тим језицима. На матерњем језику није се ништа учило нити је било таквих уџбеника. Образовани део муслиманске елите у приватној кореспонденцији служио се матерњим језиком и ћирилицом која се називала „Стара србија“, „Стара јазича“ или „Беговско писмо“.²

У граду Сјеници постојали су мектеби за мушку и женску децу. Често су називани и сибијан мектеби (дечије верске школе). У великим селима као што су Дуга Пољана, Кладница, Урсуне, Сугубине, Тријебине, Раждагиња, Расно постојали су мешовити мектеби, мада је женске деце било много мање.

¹ Мектеби или мејтефи су основне верске школе код муслимана где су се деца учила основама вере и морала.

² Славенко Терзић, *Историја Пљеваља*,

Познати турски историчар Халил Иналцик је у вези са карактером образовања у Османској империји написао да „Све науке су биле сабијене у уске оквири исламске просвете“.³ Све је било засновано на Кур’ану, Шеријату и Сунни. Аустро-Угарска је у окупираној Босни и Херцеговини 1878. године затекла 917 мектеба и 43 медресе.⁴ На подручју тадашњег Новопазарског санџака 1875. године имала су 64 мектеба, 4 медресе и 4 руждије.⁵ У Сјеничкој кази је тада имало 6 мектеба. У граду Сјеници су била два за мушку и један за женску децу. Зато није ни мало чудо што су муслимани до тада, па и доста касије, били веома мало световно образовани, као што су били и анационални, а као Турци изјашњавали су се само у политичком смислу. Дуго времена је међу Турцима и нашим муслиманима владао отпор према увођењу световних предмета и отварању грађанских школа као што су руждије, идадије и дарул муалимин (учитељска школа).⁶

Ипак, под притиском европских сила, посебно Русије, Порта доноси и познати хатишериф од Гилхане или Ђулхане 1839. године. По уредбама тог хатишерифа сви становници у Турској империји се

³ Халил Иналцик, *Османско царство-класично доба (1300-1600)*, СКЗ, Београд 1974, 253.

⁴ Митар Папић, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske okupacije(1878-1918)*, “ Veselin Masleša“ , Sarajevo 1972, 36.

⁵ Салих Селимовић, *Неке карактеристике школства и просвете код Муслимана у западном делу*

Рашке области, ГЗМ бр.3, Пљевља 2002, 83.

⁶ Идадије су биле турске гимназије и прва је основана 1848. у Битољу као војна гимназија, а од 1885.

постојала је и цивилна. Дарул-муалимин је учитељска школа и тада су постојале у Сарајеву, Скопљу и Битољу.

изједначавају у грађанским правима без обзира на веру, језик, народност.⁷ Одобравају се школовање, обнова и изградња сакралних објеката, затим језик и неке друге слободе. И поред пословичног одуговлађења и разних опструкција у спровођењу прихваћених обавеза од тада код хришћана почиње више и слободније посвећивање школама и образовању деце. То се поготово осетило у другој половини 19. века када се у Сјеници, као и у суседним градовима, формирао слој богатих хришћанских трговаца који су могли да дају материјалну подршку отварању и издржавању школа преко црквено-школских општина.⁸ Црквено-школске општине и школе су располагале и са малим књижним фондом. Књиге су набављане из Србије као и уџбеници.

⁷ У Османској империји постојао тзв. милет систем, тј. верски народи. Турска је била не само војничка већ и теократска држава. Народи су признавани само у верско-конфесионалном смислу, а не по нацији или раси. У целом Царству постојало је 14 милета. Доминирала је исламска вера, јер је то била државна вера, а у нашим крајевима и вера освајача.

⁸ Црквено-школске општине су водили попови, а деловође и благајници су били учитељи.

*Поп Василије Церовић, председник црквено-школске општине у
сјеници*

Ипак се то све још увек одвијало под окриљем Цркве, јер се однос турских власти, посебно локалних, и даље држао старог курса, тј. ометања сваког световног образовног и културног напретка муслимана, а поготово српског становништва у Босанском, а касније Косовском вилајету, посебно у Новопазарском санџаку. Још увек је Турска право на просветне установе признавала верским заједницама. И српска влада је интервенисала пославши 1854. године Матију Бана у Цариград да тражи извршење дато хатишерифом 1839. године у вези

са отварањем народних основних школа.⁹ Због свега реченог Порта ће овај хатишериф морати да обнови доношењем новог тј. познатог Хатихумајуна из 1856. године.

Све до друге половине 19. века турска држава се није бринула о школству и просвети. Турске школе су биле препуштене вакуфима и приватној иницијативи богатих појединаца (вакифа-добротвора). Министарство просвете у Турској је основано 1847. године. Закон о школама, односно Закон о јавној настави је донешен тек 1869. године на велико залагање министра просвете Џевдет Ахмет-паше, али тај закон никада није у потпуности спроведен. Ипак ће после оснивања Министарства просвете почети да се, иако споро, отварају државне световне или грађанске школе као што су руждије, идадије, муалимхане. Примера ради наводимо да је у Пљевљима руждија отворена школске 1866/67. године, а у Новом Пазару 1868. године.¹⁰ Те године у Новом Пазару је наставу похађало 5, а следеће године само 4 ученика. У целом Османском царству је 1854. године било је 60 руждија.¹¹ У Сарајеву, као главном граду Босанског вилајета руждија је отворена тек 1864. године. У руждијама је све било на турском језику. Школовање је трајало 4 године, а настава је извођена 6 сати дневно.¹² У Сјеници као седишту Новопазарског санџака руждија је отворена тек 1900. године.¹³

⁹ Радмила Петковић-Поповић и Вукоман Шалипуровић, *Српске школе и просвета у западним*

крајевима Старе Србије у XIX веку, ОЗО, Прибој 1970, 34.

¹⁰ Јашар Реџепагић сматра да је руждија у Новом Пазару отворена 1865, а можда и раније.

¹¹ Jozef fon Hamer, *Historija turskog (Osmanskog) Carstva 3*, Zagreb 1979, 384.

¹² Драгана Кујовић, *Сегмент културне активности Пљевља: Активност и значај тзв. "Турских*

школа", ГЗМ бр.4, Пљевља 2005, 60.

¹³ Јашар Реџепагић, *Школство и просвета у Новом Пазару од XV до XX столећа*,

Турске власти су увеле порез за школе у висини од 2,5 % који се уплаћивао у школски фонд тзв. меараф сандук. Међутим, из тог фонда се мало или нимало давало за српске школе и оне су биле препуштене бризи Црквено-школских општина које најчешће нису могле да обезбеде све потребне трошкове као што су изградња и одржавање школских зграда, плаћање учитеља, набавка најнеопходнијег намештаја и уџбеника. Због тога ће српска влада преко Министарства иностраних дела слати замашну новчану помоћ за изградњу школа, плате учитељима, као и уџбенике. У сјенички крај и западни део Старе Рашке све је то стизало преко српске царинарнице на планини Јавору. Управници те царинарнице су били као неки координатори између српских школа у овом делу Рашке области и Министарства иностраних дела. Сав тај посао се одвијао захваљујући храбрости и конспиративности чувених курира Васа Рољевића из Божетића и Мила Новковића из Љепојевића (нововарошка каза).

У другој половини 19. века у граду Сјеници отворене су турске основне школе у којима су постојали и световни предмети. Те школе су се називале иптидајје. У мектебима и идадијама школовање је трајало 3 године. Отворена је (нешто раније) и нижа медреса, као школа за средње верско образовање муслимана и руждија, турска државна нижа средња школа.¹⁴ Ове школе су радиле у веома тешким условима. Није имало скоро никаквог намештаја. Деца су често седела на патосу, а испред сваког је постојала клупица на коју су се стављале књиге и свеске. Учило се на турском и арапском језику. Недостајало је уџбеника.

Новопазарски
зборник бр.18, Музеј „Рас“, Нови Пазар 1994, 105.

¹⁴ Руждије су сматране и нижим гимназијама или реалкама, а понегде и вишим основним школама.

Наставници су били углавном хоџе, муалими (учитељи), а мудеризи (професори) су били права реткост. Учило се методом запамћивања без разумевања научног, а текстови верског садржаја су се морали научити искључиво на арапском језику, који је био језик Кур'ана.

Прве основне школе код православних Срба у сјеничком крају су отворене у селу Лопижама, граду Сјеници, затим у селима Аљиновићима и Штављу.

У селу Лопижама је поп Илија Церовић успео да се избори за изградњу цркве Св. Василија 1855. године.¹⁵ Код саме цркве изграђен је конак исте године и у њему је почела да ради школа. То је била прва народна основна школа на Сјеничко-пештерској висоравни. Следеће године школа је добила помоћ од Министарства просвете кнежевине Србије у износу од 150 дуката. Школа је понекад прекидала рад због недостатка учитеља, буна и ратова, али су и локалне турске власти ометале њен рад. До краја 19. века у овој школи су радили учитељи: поп Илија Церовић, Илија Бојовић, Илија Пурић, Пантелија Мандић и Тома Поповић.

У граду Сјеници је основна школа отворена 1860. године. Претпоставља се да је школа постојала и раније, али је њен рад остао непознат. У овој школи су једно време коришћени црквено-словенски уџбеници који су добављани преко руског конзулата из Сарајева.¹⁶ Касније су уџбеници добијани од српске владе. У граду је отворена и женска основна школа 1874. године. Интересантно је да Срби нису хтели да шаљу женску децу у школу па је учитељ Јаков Поповић поднео тужбу сјеничком мутесарифу Ахмед Абдул-паши. Паша је наредио да

¹⁵ Поп Илија Церовић је био и повереник српског кнеза Михаила. Турске власти су га ухапсиле 1860. године и протерале у Анадолију.

¹⁶ Пековић-Поповић, Шалипуровић, 254.

запције приведу на разговор све родитеље па су после овога сви дали девојчице у школу.¹⁷ Од 1876. до 1880. школа није радила, а до 1883. сјеничка школа није имала разреде, односно била неподељена школа. Број ученика је варирао између 60 и 80 , јер је било велико осипање после завршетка првог разреда. До 1900. године у школи су радили учитељи: Јован Милошевић, Коста Костић, Јаков Поповић, Рафаило Вукадиновић, Јеротије Елезовић, Стеван Бојковић, Јован Балшић, Сима Савић, Милица Тричевић, Милица Маринковић, Вук Секулић.

Учитељ Вук Секулић

¹⁷ Исто, 255.

Школа у Аљиновићима је отворена 1891. године у згради коју су сами сељаци подигли. Већ 1892. године турске власти су је затвориле, јер рашко-призренски митрополит није хтео да потврди за учитеља Милана Јанковића који је имао од школске спреме само 4 разреда основне школе. Школа је поново почела са радом 1898. године. Тада су сељаци подигли нову школу на имању које је поклонио ага Билал Авдагић.¹⁸ За учитеља је постављен Данило Колаковић који ће остати до 1902. године.

Без дозволе турских власти почела је са радом школа у Штављу 1893. године. Број ученика се кретао од 28 до 38, а на испит је излазило између 15 и 20 ученика. У школској 1895/96. наставу је похађала и једна ученица. У школи су радили учитељи Михајло Балшић и Владимир Пурић.

Први учитељи су углавном били попови и несвршени ђаци богословије, па чак и учитељи са само 4 разреда основне школе.¹⁹ Постепено су долазили школовани учитељи из богословско-учитељске школе у Призрену, затим из учитељских школа у Крагујевцу, Јагодини и Скопљу.

¹⁸ Исто, 258.

¹⁹ И у самој Србији су недостајали школовани учитељи и најчешће су долазили из Војводине. Прва учитељска школа у Србији отворена је у Крагујевцу 1874. године.

Резиме

Турци су отварали мектебе, мејтефе у граду Сјеници и у великим селима, обично поред џамија. То су биле школе тзв.сибијан мектеби (дечије школе) у којима се добијало основно верско образовање у духу исламске вере. Тек после доношења закона о школама 1869. године отварају се и световне основне школе које су се називале ипгидаије.

Под притиском великих европских сила, а посебно Русије, Турска је Хатишерифом од Ђулхане 1839. и Хатихумајуном од 1856. године прокламовала равноправност својих грађана. Тако ће и Срби добити могућност да развијају своју просвету, отварају школе и граде цркве. Све је то ишло јако споро, али у другој половини 19. века отворен је значајан број школа на подручју Сјенице. То су биле школе у Лопижама, Сјеници, Аљиновићима и Штављу. Радило се по програмима који су важили у Србији, а одатле су добављани и уџбеници које је влада Србије плаћала, као што је плаћала и учитеље.

Ретке су биле мешовите школе и код православних Срба и код муслимана, тадашњих Турака. Мало је било учитеља са завршеном учитељском школом и код муслимана и код православних све до краја 19. века.

Salih SELIMOVIC

PRIMARY SCHOOLS AND EDUCATION IN THE SJENICA REGION
IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY

SUMMARY: The Ottomans opened mektebs / meytefes (Islamic religious primary schools) in the city of Sjenica and also in larger villages, usually next to mosques. These were the so-called Sibiyan mektebs (children's schools) where basic religious education was taught in the spirit of the Islamic faith. It was only after the passing of a law reforming education in 1869 that state run religious elementary schools were opened, which were called *iptidaije*.

Under pressure from major European powers, especially Russia, Turkey proclaimed the equality of all citizens with Hatt-i sharif of Gulhane in 1839 and Hatt-i humayun in 1856 (handwritten decrees of the Turkish sultan). As a consequence of these decrees, Serbs were given the right to develop their own education system, open schools and build churches. The process was very slow, but in the second half of the 19th century, a significant number of schools had been opened in the area of Sjenica. These were schools in Lopize, Sjenica, Aljinovici and Stavlje. Education was conducted according to the programs that were valid in Serbia, and the textbooks were paid for by the Serbian government, which also paid the teachers.

Mixed schools were rare among both the Orthodox Serb and Muslim communities, the members of the Muslim community at the time were Turkish. Very few teachers had completed teacher's training before the end of the 19th century in both Muslims and Orthodox schools.